

Publicatie
Inspectie van het Onderwijs
Park Voorn 6
Postbus 2707, 3500 GS Utrecht

Auteursrecht voorbehouden
Gehele of gedeeltelijke overneming of reproductie van de inhoud van deze uitgave op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteursrechthebbende is verboden, behoudens de beperkingen bij de wet gesteld. Het verbod betreft ook gehele of gedeeltelijke bewerking.

Productie
Afdeling Communicatie

Vormgeving
Graphic Invention, De Meern

Drukwerk
Drukkerij Romer BV, Schiedam

Uitgave
januari 2002

IvO 2002-1/407/08BK2002B006

Verkoopprijs € 12,00

Exemplaren van deze publicatie zijn telefonisch te bestellen bij de Postbus 51 Infolijn onder vermelding van het ISB-nummer.

Postbus 51 Infolijn
Telefoonnummer 0800 - 8051 (gratis), elke werkdag van 9.00-21.00 uur of via internet op www.postbus51.nl
(Dit is uitsluitend bedoeld voor bestellingen)

ISBN 90-5910-046-8

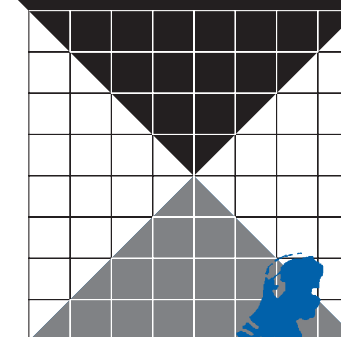
Deze publicatie staat ook op internet:
www.onderwijsinspectie.nl



Groepsgrootte, personele inzet en onderwijskwaliteit in de onderbouw van het basisonderwijs 2001

Gegevens over mei en oktober 2001 en trends vanaf 1994-1995

Inspectierapport, nr. 2002-1



**GROEPSGROOTTE,
PERSONELE INZET EN
ONDERWIJSKWALITEIT IN
DE ONDERBOUW VAN HET
BASISONDERWIJS 2001**

GEGEVENS OVER MEI EN
OKTOBER 2001 EN TRENDS
VANAF 1994-1995

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	5
1.1	Achtergrond	5
1.2	Opbouw van het rapport	6
2	CENTRALE VRAGEN EN ONDERZOEKSOPZET	7
2.1	Centrale vragen	7
2.2	Onderzoeksopzet	7
3	INZET VAN PERSONEEL	9
3.1	Inzet onderbouwformatie	9
3.2	Onvervulde vacatures in de onderbouw	10
4	DE GROEPSGROOTTE	13
4.1	De groepsgrootte in mei en oktober 2001 en ontwikkelingen vanaf het schooljaar 1994-1995	13
4.1.1	De meipeilingen	14
4.1.2	De oktoberpeilingen	14
4.2	Grote groepen en kleine groepen tussen 1994 en 2001	15
4.3	Groepsgrootte, schoolgrootte, denominatie en schoolbevolking	16
5	MEER HANDELEN IN DE KLAS EN DE KWALITEIT VAN HET ONDERWIJSLEERPROCES	19
6	CONCLUSIES	21
6.1	Inzet van personeel	21
6.2	Groepsgrootte in de onderbouw	21
6.3	'Meer handen in de klas' en de kwaliteit van het onderwijsleerproces	22
	LITERATUUR	23
	BIJLAGE(N)	
I	Samenstelling projectgroep	25
II	Gemiddelde groepsgrootte mei 1995 - 2001	26
III	Gemiddelde groepsgrootte oktober 1994 - 2001	27

1 INLEIDING

Hoofdstuk 1 gaat in op de achtergrond van de overheidsmaatregel tot groepsverkleining en kwaliteitsverbetering in de onderbouw van het basisonderwijs (paragraaf 1.1) en op de opbouw van het onderhavige rapport (paragraaf 1.2).

1.1 Achtergrond

Amerikaans onderzoek naar groepsgrootte laat zien dat verkleining van leerlingengroepen een positieve invloed kan hebben op de leerprestaties van leerlingen. Men heeft het dan meestal over groepen die kleiner zijn dan 20 leerlingen. Schattingen wijzen uit dat de leerwinst van leerlingen in kleine groepen gedurende een leerjaar ongeveer twee maanden is. Voor leerlingen uit minderheidsgroepen is het effect bijna het dubbele (Van de Grift, 2001). De meningen verschillen over de condities waaronder groepsverkleining tot betere leerprestaties leidt. Hanushek concludeerde bijvoorbeeld uit een analyse van de gegevens van het STAR-project dat in Tennessee is uitgevoerd, dat groepsverkleining alleen effectief was bij de laagste klassen en bij een groepsgrootte van 15 of minder (in Muijs & Reynolds, in druk).

De gemiddelde groepsgrootte in Nederland is nog steeds groter dan die waarover in het Amerikaanse onderzoek wordt gerapporteerd. Vanaf het schooljaar 1997/1998 ontvangen scholen echter middelen van de overheid voor het verkleinen van de groepen en het verbeteren van de kwaliteit van het onderwijs in de onderbouw (groep 1 tot en met 4). Met deze structurele investering wil de overheid een impuls geven aan de verbetering van de kwaliteit van het primair onderwijs en de verhoging van de onderwijsprestaties in de onderbouw met doorwerking naar de bovenbouw (PMPO, 1999). Inmiddels is deze overheidsmaatregel haar vijfde jaar in gegaan. Wanneer het gehele traject in het schooljaar 2002/2003 is afgerond, zal, zo wordt beoogd, in de onderbouw de verhouding tussen formatie en leerlingen 1:20 zijn.

Bij het uitvoeren van de maatregel moet een onderscheid worden gemaakt tussen de situatie tijdens de schooljaren 1997-1998 tot en met 1999-2000 en de situatie vanaf het schooljaar 2000-2001. Zoals in de zevende voortgangsrapportage van OCenW (2001) staat beschreven, is op 1 augustus 1997 254 miljoen gulden beschikbaar gesteld voor het verkleinen van de groepen 1 tot en met 4 in het basisonderwijs. Van dit bedrag was 235 miljoen gulden uitgetrokken voor de formatie en de rest voor materiële instandhouding en nascholing. Deze 254 miljoen gulden kwamen bovenop de 100 miljoen gulden die jaarlijks reeds vanaf het schooljaar 1996-1997 beschikbaar was gesteld voor onderwijsassistenten.

In het schooljaar 2000-2001 is een tweede stap gezet. Op 1 augustus 2000 werd, inclusief de uitgaven voor materiële instandhouding en nascholing, 220 miljoen gulden beschikbaar gesteld voor groepsverkleining in de onderbouw.

Eveneens op 1 augustus 2000 werd, anders dan in voorgaande jaren, de toekenning van deze middelen geregeld via het formatiebesluit WPO. Voor de berekening van de groepsformatie gold het volgende: de groepsformatie ten behoeve van het onderwijs aan leerlingen in de leeftijd van 4 tot en met 7 jaar werd berekend door het aantal leerlingen in die leeftijd op de teldatum te vermenigvuldigen met 8.88. Voor de overige leerlingen gold een vermenigvuldigingsfactor van 6.97.

Inmiddels is op 1 augustus 2001 de derde en één na laatste stap gezet. Voor het schooljaar 2001-2002 is 157 miljoen gulden uitgetrokken voor personeel, materiële instandhouding en nascholing. De factor van vermenigvuldiging voor leerlingen van 4 tot en met 7 jaar in het schooljaar 2001-2002 is: 9.28. Die voor de bovenbouw is onveranderd (6.97).

1.2 Opbouw van het rapport

In dit rapport worden de bevindingen van de inspectie beschreven over de personele bezetting in de onderbouw in mei en oktober 2001. Ook de omvang van de groepen in de onderbouw komt aan de orde, evenals de indicaties die de inspectie kan geven over de samenhang tussen 'meer handen in de klas' en de kwaliteit van het onderwijs in de onderbouw. Waar mogelijk worden trends beschreven vanaf het schooljaar 1994-1995.

De wijze waarop het onderzoek is verricht en de vragen die hierbij centraal stonden, worden behandeld in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 en 4 worden de gegevens over de personele bezetting en de groepsgrootte die de inspectie in mei en oktober 2001 heeft verzameld, vergeleken met de nulmeting op dezelfde peildata in het schooljaar 1994-1995. Ook vindt een vergelijking plaats met de gegevens uit de jaren 1997, 1998, 1999 en 2000. In hoofdstuk 5 komen de bevindingen van de inspectie aan de orde over de samenhang tussen de kwaliteit van het onderwijs in de onderbouw en 'meer handen in de klas'. In het laatste hoofdstuk worden conclusies getrokken uit de resultaten van het onderzoek.

2 CENTRALE VRAGEN EN ONDERZOEKSOPZET

2.1 Centrale vragen

Het hoofddoel van het onderzoek naar de groepsgrootte en de personele inzet in de onderbouw van het basisonderwijs in 2001 is na te gaan op welke wijze de scholen de personele middelen voor de onderbouw hebben ingezet en te bepalen wat de groepsgrootte is in de onderbouw van het basisonderwijs. De centrale vragen in dit onderzoek zijn:

- 1 Op welke wijze hebben scholen de onderbouwformatie ingezet?
 - 2 Hoe groot zijn de leerlingengroepen in de onderbouw van het basisonderwijs?
- Dit onderzoek heeft als nevendoeel te exploreren of er een verband is tussen de inzet van 'meer handen in de klas' en de kwaliteit van het onderwijsleerproces. De derde centrale onderzoeksvraag luidt dan ook:
- 3 Is er een verband tussen 'meer handen in de klas' en de kwaliteit van het onderwijsleerproces in de onderbouw van het basisonderwijs?

2.2 Onderzoeksopzet

De vaststelling van de groepsgrootte heeft in voorgaande jaren steeds plaatsgevonden op peildata in oktober en in mei. Daarbij werd de peiling aan het begin van het schooljaar aanvankelijk uitgevoerd door het departement en verrichtte de inspectie jaarlijks de meipeilingen. Omdat de basisscholen sinds 1 oktober 2000 echter geen groepsgroottegegevens meer hoeven op te geven aan het Cfi, heeft de inspectie sinds 2000 de oktoberpeiling van het departement overgenomen.

Om de centrale vragen te kunnen beantwoorden zijn de volgende steekproeven getrokken:

- voor de peiling van de groepsgrootte en de inzet van de onderbouwformatie per 1 mei 2001 is een aselechte steekproef getrokken van 448 basisscholen;
- voor de peiling van de groepsgrootte en de inzet van de onderbouwformatie per 1 oktober 2001 is een aselechte steekproef getrokken van 436 basisscholen;
- voor het nagaan van verbanden tussen 'meer handen in de klas' en de kwaliteit van het handelen van leraren is een aselechte steekproef getrokken van 1583 leraren die les geven in de onderbouw van 297 scholen.

3 INZET VAN PERSONEEL

In dit hoofdstuk wordt inzicht geboden in de wijze waarop scholen de formatie in de onderbouw hebben ingezet (paragraaf 3.1). Zowel in mei 2001 (deel uitmakend van de tweede fase van de groepsmaatregel), als in oktober 2001 (deel uitmakend van de derde fase van de groepsmaatregel), heeft de inspectie bij de scholen onderzocht hoe zij de onderbouwformatie hebben ingezet. Voorts worden in paragraaf 3.2 de bevindingen gepresenteerd over het aantal scholen dat te kampen heeft met onvervulde vacatures in de onderbouw.

3.1 Inzet onderbouwformatie

In de volgende tabel is aangegeven welke soorten personeel in 2001 naast de reguliere groepsleraren in de onderbouw zijn ingezet. Deze functionarissen zijn ingedeeld in drie hoofdtypen: 'meer handen in de klas', 'meer onderwijzend personeel in de onderbouw' en 'coördinatoren onderbouw'. De gegevens zijn weergegeven voor de situatie in mei en oktober 2001.

Tabel 1. Personeel dat is ingezet in de onderbouw in 2001

Soort personeel in de onderbouw	2001	
	Mei N = 448 % scholen	Okt N = 436 % scholen
<i>Meer handen in de klas</i>	53.3	48.2
a. extra bevoegde groepsleraren naast reguliere leraar	23.0	19.3
b. leraren-in-opleiding (LIO) of zij-instromers naast de leraar	10.7	11.4
c. onderwijsassistenten	17.9	18.1
d. klassenassistenten	19.6	14.7
<i>Meer onderwijzend personeel in de onderbouw</i>	76.8	76.8
a. leraren-in-opleiding zelfstandig onderwijs gevend	13.2	5.7
b. vakleraren gymnastiek	19.2	23.4
c. vakleraren muziek	17.4	13.1
d. vakleraren handvaardigheid	10.0	8.3
e. vakleraren dans, drama	1.3	3.0
f. oalt/nt2 leraren ¹	2.2	10.8
g. remedial teacher	61.4	57.6
<i>Coördinatoren onderbouw</i>	87.7	92.2
a. interne begeleider, coördinator leerlingenzorg	84.8	88.1
b. ICT-coördinator	38.6	47.2
c. taalcoördinator	5.4	4.1
d. rekencoördinator	1.3	0.9
e. directeur/ bouwcoördinator t.b.v. kwaliteitsverbetering onderbouw	25.9	23.6
f. adjunct-directeur met taak 'kwaliteitsverbetering OB'	14.5	15.4

Uit het feit dat de optelling van de percentages in bovenstaande tabel boven de 100 uitkomt, kan worden afgeleid dat veel scholen met een gecombineerde inzet werken.

1 Bij deze gegevens moet worden bedacht dat in mei met een andere operationalisatie (open vraag) gewerkt is dan in oktober (geprecodeerde antwoordmodaliteit).

In 2001 kiest ongeveer de helft van de scholen voor het eerstgenoemde type functionarissen: *'meer handen in de klas'*. Deze handen betreffen vooral functionarissen die, naast de eigen groepsleraar, in de groepen aanwezig zijn: een tweede bevoegde leraar, een onderwijsassistent, een klassenassistent, een LIO of een zij-instromer, of combinaties hiervan.

Bij het feit dat ongeveer de helft van de scholen *'meer handen in de klas'* heeft, moet echter bedacht worden dat de hoeveelheid inzet van *'meer handen in de klas'* betrekkelijk gering is. Uit nadere analyse van de gegevens blijkt dat een gemiddelde groep waar *'meer handen in de klas'* voorkomt, iets meer dan 10 uur extra personele hulp heeft. Er zijn echter zeer grote verschillen tussen groepen. De helft van de leraren heeft 1 tot 6 uren assistentie per week; een kwart heeft tussen de 6 en 12 uren per week assistentie en de resterende 25 procent tussen 12 uren en de volle werkweek.

Uit nadere analyse van de gegevens blijkt ook dat onderwijsassistenten vaker worden ingezet in groep 1 en 2 (66 procent) dan in groep 3 en 4 (34 procent). Leraren komen ongeveer even vaak voor in groep 1 en 2 (49 procent) als in groep 3 en 4 (51 procent).

Voorts blijkt dat *'meer handen in de klas'*, in vergelijking met geen extra handen in de klas, vaker voorkomt op scholen met meer dan 1.90 leerlingen (21 procent t.o.v. 14 procent), op openbare scholen (44 procent t.o.v. 37 procent), op scholen in de vier grote steden (16 procent t.o.v. 8 procent) en op scholen in de provincies Flevoland, Gelderland, Groningen en Zeeland. *'Meer handen in de klas'* komt minder vaak voor op PC scholen (21 procent t.o.v. 29 procent), op relatief grote scholen met meer dan 400 leerlingen (14 procent t.o.v. 21 procent) en op scholen in de provincies Friesland, Limburg en Zuid-Holland.

Op ongeveer driekwart van de scholen wordt het tweede type functionarissen uit Tabel 1 ingezet: specifiek gespecialiseerd *onderwijzend personeel, dat taken verricht voor de onderbouw*. Het gaat daarbij vooral om remedial teachers en vakleraren.

Het derde type functionarissen uit Tabel 1, *de coördinatoren onderbouw*, komt op negen van de tien scholen voor. Bijna elke school heeft een interne begeleider en bijna de helft van de scholen heeft een ICT-coördinator. Taal- en rekencoördinatoren komen nog weinig op scholen voor.

3.2 Onvervulde vacatures in de onderbouw

Een belangrijke reden waarom veel scholen de onderbouwformatie gecombineerd inzetten voor *'meer handen in de klas'*, voor *'meer onderwijzend personeel in de onderbouw'* en voor *'coördinatoren onderbouw'*, heeft te maken met het lerarentekort. Mede om die reden heeft de inspectie, specifiek voor de onderbouw, naar de onvervulde vacatures gevraagd.

Aan het eind van het schooljaar 2000-2001 hebben 52 van de 448 bevestigde scholen (bijna 12 procent) aangegeven op zoek te zijn naar personeel. Het grootste deel van deze scholen (32) die in mei 2001 zijn bevestigd, is op zoek naar

groepsleraren. Verder worden remedial teachers, interne begeleiders, directieleden en vakleraren genoemd. Enkele scholen hebben een vacature voor onderwijs- of klassenassistenten en OALT-leerkrachten.

Aan het begin van het schooljaar 2001-2002, te weten in oktober, zijn 42 van de 436 scholen (bijna 10 procent) op zoek naar personeel. Dat is iets minder dan in mei 2001. De scholen die in oktober 2001 zijn bevroegd, hebben vooral een tekort aan groepsleraren (28 van de 42 scholen). Andere genoemde functionarissen zijn: onderwijsassistenten, remedial teachers, NT2- of OALT-leraren.

Uit het voorgaande blijkt dat het aantal onvervulde vacatures in de onderbouw het meest knelt voor de functie van groepsleraar.

4 DE GROEPSGROOTTE

Hoofdstuk 4 laat de stand van zaken met betrekking tot de groeps grootte in het basisonderwijs zien op 1 mei en 1 oktober 2001. Voorts worden ontwikkelingen beschreven vanaf de nulmetingen in oktober 1994 en in mei 1995 (paragraaf 4.1). Op beide peildata stelde de inspectie voor het eerst de gemiddelde groeps grootte in het basisonderwijs vast. De gegevens werden gebruikt door de Commissie Kwalitatieve Aspecten van Groeps grootte in het basisonderwijs (1996). Het rapport van deze commissie gaf de overheid aanleiding vanaf het schooljaar 1997-1998 fors te investeren in de onderbouw van het basisonderwijs. Vanaf dat moment heeft de inspectie de grootte van de leerlingengroepen twee maal per jaar gepeild en de ontwikkelingen gevolgd.

In paragraaf 4.2 worden de gegevens gepresenteerd over ontwikkelingen in de verhouding tussen het aantal grote en kleine groepen in de onderbouw van het basisonderwijs. Paragraaf 4.3 laat ontwikkelingen zien in de gemiddelde groeps grootte op scholen met verschillende schoolgroottes, op scholen van verschillende denominaties en op scholen met verschillend samengestelde schoolbevolkingen.

4.1 De groeps grootte in mei en oktober 2001 en ontwikkelingen vanaf het schooljaar 1994-1995

In de Bijlagen II en III staan de gemiddelde groeps groottes per (combinatie)groep vermeld, vanaf het schooljaar 1994-1995. In het hiernavolgende worden de gegevens op hoofdlijnen gepresenteerd.

Voor een goed begrip van de gegevens zijn twee zaken van belang. In de eerste plaats heeft de inspectie in haar onderzoeken van de afgelopen jaren steeds dezelfde definitie aangehouden van het begrip 'groep'. Dit was nodig om te voorkomen dat interpretatieverschillen de oorzaak kunnen zijn van schommelingen in de gemiddelde groeps grootte. Een groep is gedefinieerd als het aantal leerlingen dat tijdens een schoolweek gedurende ten minste de helft van de schooltijd gelijktijdig onderwijs krijgt van één leraar (of bij een duobaan, van twee leraren).

In de tweede plaats moet worden benadrukt dat in de groepen 1 en de combinaties met groepen 1, gedurende het gehele schooljaar vierjarigen binnenstromen. Daardoor zijn deze leerlingengroepen aan het eind van een schooljaar (peildatum 1 mei) beduidend groter dan aan het begin van datzelfde schooljaar (peildatum 1 oktober).

4.1.1 De meipeilingen

Tabel 2 geeft voor 1995 en 1998-2001 het gemiddeld aantal leerlingen in de onderbouw en in de bovenbouw weer, op de peildatum in mei.

Tabel 2. Gemiddeld aantal leerlingen per groep, meipeilingen 1995, 1998 – 2001

	1995	1998	Mei		
			1999	2000	2001
Onderbouw	26.3	24.6	25.1	25.0	23.9
Bovenbouw	25.0	25.0	25.7	25.6	24.4
Totaal	25.7	24.7	25.4	25.2	24.2

De groepsgrootte in mei 2001

In mei 2001, aan het einde van de tweede fase van de groepsgroottemaatregel, is de gemiddelde groepsgrootte in de onderbouw van het basisonderwijs 23.9 leerlingen. Ten opzichte van hetzelfde meetmoment een jaar eerder is de gemiddelde groepsgrootte in de onderbouw met ongeveer 1 leerling gedaald.

In mei 2001 is de gemiddelde groepsgrootte in de bovenbouw 24.4 leerlingen; 0.5 leerlingen meer dan in de onderbouw. Ook in de bovenbouw is de gemiddelde groepsgrootte ten opzichte van hetzelfde meetmoment een jaar eerder met ongeveer 1 leerling gedaald.

Ontwikkelingen vanaf 1995

De gemiddelde groepsgrootte in de onderbouw is op 1 mei 2001 lager dan in alle voorgaande jaren. In mei 1995 bestond een onderbouwgroep gemiddeld uit 26.3 leerlingen. Zes jaar later, in mei 2001, blijkt de gemiddelde groepsgrootte met 2.4 leerlingen te zijn gedaald.

Vanaf het schooljaar waarin voor het eerst extra middelen beschikbaar werden gesteld voor groepsverkleining (1997/1998) is de gemiddelde groepsgrootte in de onderbouw in mei verder gedaald van 24.6 naar 23.9 leerlingen, een daling van 0.7 leerling per groep.

In de bovenbouwgroepen zijn de gemiddelde leerlingenaantallen in mei licht gedaald: van 25.0 leerlingen in 1995 naar 24.4 leerlingen in 2001. In de bovenbouwgroepen gaat het dus in zes jaar tijd om een daling van het leerlingenaantal met 0.6.

4.1.2 De oktoberpeilingen

Tabel 3 geeft voor 1994 en 1997-2001 het gemiddeld aantal leerlingen in de onderbouw en in de bovenbouw weer, op de peildatum in oktober.

Tabel 3. Gemiddeld aantal leerlingen per groep, oktoberpeilingen 1994, 1997 – 2001

	1994	1997	Oktober 1998	1999	2000	2001
Onderbouw	23.7	22.9	22.7	22.5	21.9	21.9
Bovenbouw	25.0	25.1	25.8	25.7	25.1	24.8
Totaal	24.3	23.8	25.2	24.0	23.3	23.2

De groeps grootte in oktober 2001

In oktober 2001, aan het begin van de derde fase van de groeps groottemaatregel, is de gemiddelde groeps grootte in de onderbouw van het basisonderwijs 21.9 leerlingen. Ten opzichte van hetzelfde meetmoment een jaar eerder is de gemiddelde groeps grootte in de onderbouw gestabiliseerd. Deze stabilisatie wordt vermoedelijk veroorzaakt door een verschuiving die de inspectie al eerder constateerde van inzet van middelen die gericht is op groeps grootteverkleining naar inzet in de richting van 'meer handen in klas' (Inspectie van het Onderwijs, 2001).

In oktober 2001 is de gemiddelde groeps grootte in de bovenbouw 24.8 leerlingen; bijna 3 leerlingen meer dan in de onderbouw. De gemiddelde groeps grootte in de bovenbouw is ten opzichte van hetzelfde meetmoment een jaar eerder met 0.3 leerling licht gedaald.

Ontwikkelingen vanaf 1994

De gemiddelde groeps grootte in de onderbouw is in oktober 2001 lager dan in oktober 1994. In oktober 1994 bestond een onderbouwgroep gemiddeld uit 23.7 leerlingen. Zeven jaar later, in oktober 2001, blijkt de gemiddelde groeps grootte met 1.8 leerling te zijn gedaald.

Vanaf het schooljaar waarin voor het eerst extra middelen beschikbaar werden gesteld voor groepsverkleining (1997/1998) is de gemiddelde groeps grootte in de onderbouw in oktober verder gedaald van 22.9 naar 21.9 leerlingen, een daling van 1 leerling per groep.

In de bovenbouwgroepen zijn de gemiddelde leerlingenaantallen in oktober op beide meetmomenten licht gedaald: van 25.0 leerlingen in 1994 naar 24.8 leerlingen in 2001. In de bovenbouwgroepen gaat het dus om een daling van het leerlingenaantal van 0.2 in zeven jaar tijd.

4.2 Grote groepen en kleine groepen tussen 1994 en 2001

In mei 2001 is de gemiddelde groeps grootte in de onderbouw weliswaar gedaald, maar is daarmee het aantal grotere groepen in de onderbouw ook verminderd? Tabel 4 geeft de percentages groepen met een specifieke omvang weer.

Tabel 4. Het percentage groepen in de onderbouw met een specifieke omvang

Omvang van de groepen	1995	Meipeilingen			2000	2001
		1998	1999			
< 26 leerlingen	41.8	57.0	50.5	52.5	58.9	
26 – 30 leerlingen	29.7	27.8	34.6	34.4	31.4	
31 – 35 leerlingen	22.8	13.4	12.8	12.1	8.7	
> 35 leerlingen	5.7	1.8	2.1	1.1	1.0	

Uit de tabel blijkt dat het aantal kleinere groepen tot en met 26 leerlingen aan het einde van de afgelopen schooljaren is gegroeid. In mei 1995 bestond bijna 42 procent van de onderbouwgroepen uit minder dan 26 leerlingen; tijdens de meipeiling van 2001 was dit bijna 60 procent. Omgekeerd is het aantal grote groepen met meer dan 35 leerlingen over de jaren heen gedaald.

Voor de oktoberpeilingen gelden de volgende cijfers.

Tabel 5. Het percentage groepen in de onderbouw met een specifieke omvang

Omvang van de groepen	1994	Oktoberpeilingen			2000	2001
		1997	1998	1999		
< 26 leerlingen	59.4	71.4	69.0	80.0	76.3	77.9
26 – 30 leerlingen	26.8	19.8	23.5	17.0	19.5	18.0
31 – 35 leerlingen	12.1	7.4	7.0	3.0	3.8	3.5
> 35 leerlingen	1.7	1.4	0.5	0.0	0.4	0.6

In oktober 1994 bestond iets meer dan 59 procent van de onderbouwgroepen uit minder dan 26 leerlingen; tijdens de oktoberpeiling van 2001 was dit bijna 78 procent. Er is derhalve een forse toename van het aantal kleinere groepen in het basisonderwijs.

4.3 Groepsgrootte, schoolgrootte, denominatie en schoolbevolking

In deze paragraaf wordt een beeld gegeven van de gemiddelde groepsgrootte op scholen met verschillende schoolgroottes, denominaties en schoolbevolkingen. Voor deze vergelijkingen wordt gebruik gemaakt van de gegevens op de peildatum van 1 mei 2001. Op die datum was de gemiddelde groepsgrootte in de onderbouw landelijk gezien 23.9 leerlingen.

Vooraf moet worden opgemerkt dat zowel kleine scholen als scholen met gewogen leerlingen meer reguliere formatieruimte ontvangen dan de overige scholen. Deze scholen zijn dus onafhankelijk van de groepsgroottemaatregel in staat om kleinere leerlingengroepen te creëren dan andere scholen.

Scholen tot en met een aantal van 200 leerlingen hebben aan het eind van het jaar gemiddeld de kleinste groepen. Vooral in scholen met minder dan 100 leerlingen zijn de leerlingengroepen relatief klein. Deze laatstgenoemde scholen hebben 3 tot 4 leerlingen minder in de onderbouw dan landelijk gezien. Scholen met meer dan 200 leerlingen hebben aan het eind van het schooljaar gemiddeld bijna 1 leerling

meer in de groep dan in het gehele land het geval is. In Tabel 6 staan deze gegevens vermeld.

Tabel 6. Gemiddelde groeps grootte in de onderbouw op scholen met verschillende schoolgrootte

Schoolgrootte	Mei 2001 (n= 448)
	Gemiddelde groeps grootte onderbouw
0 – 100 leerlingen	20.3
101 – 200 leerlingen	23.0
201 – 400 leerlingen	24.6
Meer dan 400 leerlingen	24.4

Openbare en protestant-christelijke scholen hebben iets kleinere leerlingengroepen in de onderbouw dan de scholen van de overige denominaties. Deze verschillen, die gemiddeld gezien iets meer dan 1 leerling betreffen, kunnen worden toegeschreven aan het feit dat openbare scholen verhoudingsgewijs meer gewogen leerlingen hebben en dat pc-scholen over het algemeen iets kleiner zijn. De gegevens zijn opgenomen in Tabel 7.

Tabel 7. Gemiddelde groeps grootte in de onderbouw op scholen met verschillende denominaties

Denominatie	Mei 2001 (n= 448)
	Gemiddelde groeps grootte onderbouw
Openbaar	23.4
Protestants-Christelijk	23.3
Rooms-Katholiek	24.9
Algemeen Bijzonder	24.5

Op scholen met een meerderheid aan allochtone leerlingen ligt de gemiddelde groeps grootte in de onderbouw 4.5 leerlingen lager dan landelijk (23.9 leerlingen) het geval is. Op de scholen met een meerderheid aan leerlingen van laag opgeleide autochtone ouders is de gemiddelde groeps grootte 2.7 leerlingen lager dan landelijk en op scholen met een meerderheid aan leerlingen van laag opgeleide ouders, zonder dat de allochtone leerlingen hier de meerderheid vormen, is de gemiddelde groeps grootte 1.5 leerling lager dan het landelijk gemiddelde. In Tabel 8 staan deze gegevens vermeld.

Tabel 8. Gemiddelde groeps grootte in de onderbouw op scholen met verschillend samengestelde leerlingpopulaties

Samenstelling leerlingpopulatie	Mei 2001 (n= 448)
	Gemiddelde groeps grootte onderbouw
Meer dan 50% 1.00 leerlingen	24.7
Meer dan 50% 1.25/1.90 leerlingen	22.4
Meer dan 50% 1.25 leerlingen	21.2
Meer dan 50% 1.90 leerlingen	19.4

5 MEER HANDELEN IN DE KLAS EN DE KWALITEIT VAN HET ONDERWIJSLEERPROCES

Over 'meer handen in de klas' zijn de verwachtingen optimistisch gestemd. Zo verwacht Ledoux (2000) dat meer handen in de klas tot betere leerresultaten leidt. Doolaard, Annevelink, Bosker & Creemers-Van Wees (2000) rapporteren over onderzoek waaruit blijkt dat bij kleinere leerkracht-leerling-ratio's sprake is van meer interactie en een hogere taakgerichtheid van de leerlingen. Voorts zou men kunnen verwachten dat het werken met 'meer handen in de klas' meer mogelijkheden biedt om de leerlingen bij de les te betrekken en dat de leraren beter in de gelegenheid zijn om hun didactisch handelen af te stemmen op de onderwijsbehoeften van de leerlingen.

De inspectie verzamelt tijdens haar schooltoezicht systematisch gegevens over de kwaliteit van het onderwijsleerproces. In 2000 is op basis van gegevens van een kleine steekproef, geëxploreerd of de kwaliteit van het onderwijsleerproces bij leraren die alleen in hun groep werkten, verschilde van leraren die assistentie kregen van een extra leraar of een onderwijsassistent. Het onderwijsleerproces in de klassen met 'meer handen in de klas' werd op alle punten beter beoordeeld dan het onderwijsleerproces waar een leraar alleen voor de klas stond. Dat was met name het geval bij de volgende kwaliteitskenmerken:

- Activering van leerlingen
- Afstemming op onderwijsbehoeften van leerlingen
- Heldere en gestructureerde instructie
- Pedagogisch klimaat.

In 2001 is opnieuw, nu bij een grotere groep leraren, nagegaan of zij gebruik maakten van 'meer handen in de klas'. Er is een aselechte steekproef getrokken van leraren ($n=1583$) die les geven in de onderbouw van 297 scholen. Van deze groep leraren is de kwaliteit van het didactisch handelen vastgesteld en is nagegaan in welke vorm zij assistentie kregen: van een extra leraar of van een onderwijsassistent.

Voordat de resultaten worden besproken, is de volgende opmerking van belang. Er zijn veel factoren die invloed hebben op de kwaliteit van het onderwijsleerproces. 'Meer handen in de klas' is slechts één van deze factoren; andere factoren zijn niet onderzocht. Om die reden moeten de volgende resultaten met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Daar komt bij dat in Tabel 9 de oordelen staan vermeld over de kwaliteit van het didactisch handelen in groepen waar op enig moment in de week sprake is van wel of geen 'meer handen in de klas'. Dit hoeft dus niet persé het geval te zijn geweest op het moment van observatie. Hier wijkt de onderzoeksopzet in het schooljaar 2000-2001 af van de onderzoeksopzet die in het schooljaar hiervoor gehanteerd is.

In Tabel 9 wordt de kwaliteit van het onderwijsleerproces vermeld voor de groep zonder en de groep met 'meer handen in de klas'.

Tabel 9. De kwaliteit van het onderwijsleerproces bij leraren met en zonder 'meer handen in de klas' (aantal beoordeelde lessen: 1583)

Kwaliteitskenmerken	geen MHIDK	wel MHIDK
	Oordeel voldoende % lessen	Oordeel voldoende % lessen
<i>Leertijd</i>		
Voldoende onderwijstijd	91.9	92.6
<i>Pedagogisch klimaat</i>		
Veilig en structurend	87.4	90.4
Uitdagend en stimulerend	80.3	83.8
<i>Didactisch handelen</i>		
Helder en gestructureerd	87.3	87.9
Activerend	74.0	75.7
Gebruik leerstrategieën	62.7	57.8
Afstemming op onderwijsbehoeften	47.2	56.0
Doelmatige klassenorganisatie	94.2	95.4

Uit de tabel blijkt dat het kwaliteitskenmerk waar het bij de groepsmaatregel vooral om begonnen is, te weten: het afstemmen van het handelen op verschillen in de onderwijsbehoeften van de leerlingen, positief samenhangt met 'meer handen in de klas'. Onderwijsgeevenden die met een extra leraar of met een onderwijsassistent werken, stemmen hun handelen significant beter af op de verschillen in onderwijsbehoeften die er tussen de leerlingen zijn dan onderwijsgeevenden die geen onderwijsassistent of extra leraar naast zich hebben. Met uitzondering van het gebruik van leerstrategieën is er ook bij de overige kwaliteitskenmerken een verschil in de kwaliteit van het didactisch handelen in het voordeel van de onderwijsgeevenden die werken met een onderwijsassistent of een extra leraar. De meeste van deze verschillen zijn klein, maar wijzen wel in dezelfde richting als vorig jaar.

Het gebruik van leerstrategieën lijkt beter tot zijn recht te komen wanneer een leraar alleen voor de groep staat. Nadere analyse van de gegevens wijst echter uit dat deze uitkomst een artefact is van het feit dat leerstrategieën meer worden onderwezen in de groepen 3 en 4 dan in de groepen 1 en 2, terwijl 'meer handen in de klas' juist vaker voorkomt in de groepen 1 en 2.

6 CONCLUSIES

In dit hoofdstuk worden de vragen die in dit onderzoek centraal staan beantwoord. Het gaat om de volgende vragen:

- 1 Op welke wijze hebben scholen de onderbouwformatie ingezet?
- 2 Hoe groot zijn de leerlingengroepen in de onderbouw van het basisonderwijs?
- 3 Is er een verband tussen 'meer handen in de klas' en de kwaliteit van het onderwijsleerproces in de onderbouw?

Het antwoord op deze vragen komt aan de orde in de volgende paragrafen.

6.1 Inzet van personeel

Ongeveer de helft van de scholen blijkt de personele middelen voor de onderbouw in te zetten voor 'meer handen in de klas'. Dit is een groot aantal scholen, maar hierbij moet worden bedacht dat de hoeveelheid inzet van 'meer handen in de klas' beperkt kan zijn tot slechts enkele uren in de ene school en kan oplopen tot de volle werkweek in de andere school.

Onderwijsassistenten worden vaker ingezet in groep 1 en 2 dan in groep 3 en 4; extra leraren komen ongeveer even vaak voor in groep 1 en 2 als in groep 3 en 4. Op driekwart van de scholen wordt de onderbouwformatie mede ingezet voor meer remedial teachers, vakleraren en andere specialisten.

Coördinatoren voor de onderbouw komen op negen van de tien scholen voor. Dit aantal is tussen mei en oktober 2001 nog verder gestegen. Bijna elke school heeft een interne begeleider en bijna de helft van de scholen heeft een ICT-coördinator. Deze coördinatie ten behoeve van kwaliteitsversterking in de onderbouw wordt op bijna de helft van de scholen toegepast.

Op veel scholen wordt met een combinatie van de bovengenoemde mogelijkheden gewerkt.

6.2 Groepsgrootte in de onderbouw

Zes jaar geleden stelde de inspectie ten behoeve van de Commissie Kwalitatieve Aspecten van Groepsgrootte in het basisonderwijs vast dat op de peildatum 1 mei 1995 de gemiddelde groepsgrootte in de onderbouw van het basisonderwijs 26.3 leerlingen bedroeg. Vervolgens hebben de basisscholen sinds het schooljaar 1997-1998 middelen ontvangen voor groepsverkleining en kwaliteitsverbetering in de onderbouw van het basisonderwijs. In mei 2001 was de gemiddelde groepsgrootte in de onderbouw met 2.4 leerlingen gedaald tot 23.9.

Het percentage leerlingengroepen in de onderbouw met minder dan 26 leerlingen bedroeg in 1994 aan het begin van het schooljaar nog bijna 60. Inmiddels heeft ongeveer 80 procent van de leerlingengroepen aan het begin van het schooljaar minder dan 26 leerlingen.

Aan het einde van het schooljaar heeft op dit moment 59 procent van de scholen leerlingengroepen met minder dan 26 leerlingen. Dat was in 1995 nog bijna 42 procent.

6.3 'Meer handen in de klas' en de kwaliteit van het onderwijsleerproces

De inspectie heeft in het jaar 2000 de verschillen geëxploreerd tussen de kwaliteit van het onderwijsleerproces bij leraren die op het moment van observatie alleen werkten en leraren die op het moment van observatie met een extra leraar of een onderwijsassistent werkten. Geconcludeerd kon worden dat het didactisch handelen in de groepen waar op het moment van observatie een extra leraar of een onderwijsassistent werkzaam was, beter was dan in reguliere groepen. Vooral de veiligheid en de gestructureerdheid van het klimaat, de kwaliteit van instructie en verwerking, het actief betrekken van de leerlingen bij het leerproces en het afstemmen van het didactisch handelen op de onderwijsbehoeften van de leerlingen waren beduidend beter bij de leraren die tijdens de geobserveerde lessen werkten met 'meer handen in de klas' (Inspectie van het Onderwijs, 2000).

In 2001 is de inspectie bij een aselechte steekproef van bijna 1600 leraren die les geven in de onderbouw van bijna 300 scholen nagegaan of er op enig moment van de week sprake was van 'meer handen in de klas'. Dit bleek bij ongeveer 20 procent van deze leraren het geval te zijn. Het didactisch handelen van deze leraren is vergeleken met het didactisch handelen van de overige leraren. Daarbij bleek het afstemmen van het didactisch handelen op verschillen in de onderwijsbehoeften van de leerlingen positief en significant samen te hangen met 'meer handen in de klas'. De positieve verschillen die gevonden werden in de leertijd, de veiligheid en de gestructureerdheid van het pedagogisch klimaat, de kwaliteit van instructie en verwerking, het actief betrekken van de leerlingen bij het leerproces en de doelmatigheid van het klassenmanagement bleken klein en niet significant, maar waren wel in dezelfde richting als vorig jaar. Dit is gedeeltelijk een bevestiging van de resultaten die in 2000 gevonden zijn. De inspectie verklaart deze verschillen ten opzichte van de steekproef van vorig jaar met het feit dat de onderwijsassistent of extra leraar niet tijdens alle observaties daadwerkelijk aanwezig was.

LITERATUUR

Commissie kwalitatieve aspecten van groepsgrootte in het basisonderwijs (1996). Klassenverkleining. Den Haag: SDU.

Doolaard, S., Annevelink, E., Bosker, R.J. & Creemers-Van Wees, L. (2000). Organisatie en vormgeving van het onderwijs in de onderbouw. Enschede: OCTO.

Inspectie van het onderwijs (1995). Groepsgrootte in het basisonderwijs. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

Inspectie van het onderwijs (1996). Schoolkenmerken en groepsgrootte in het basisonderwijs. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

Inspectie van het onderwijs (1996). De start van de onderwijsassistent. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (1998). Groepsgrootte en personele inzet in de onderbouw van het basisonderwijs 1997/1998. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (1999). Groepsgrootte en personele inzet in de onderbouw van het basisonderwijs 1994-1999. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het onderwijs (2001). Groepsgrootte en personele inzet in de onderbouw van het basisonderwijs in de periode 1994-2000. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.

Ledoux, G. (2000). Groepsverkleining is minder effectief dan gedacht. *Didaktief* 30, 9 (32-33).

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2000). Zesde voortgangsrapportage groepsgrootte in het basisonderwijs. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (2001). Zevende voortgangsrapportage groepsgrootte in het basisonderwijs. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.

Muijs, D. & Reynolds, D. (in druk). Student background and teacher effects on achievement and attainment in mathematics: a longitudinal study.

Procesmanagement Primair Onderwijs (1999). Groepsverkleining in de onderbouw, de tweede stap. Den Haag: PMPO.

Van de Grift, W. (2001). Groepsgrootte, de prestaties van de leerlingen en het personeelsbeleid in de onderbouw van het basisonderwijs. In: Basisschoolmanagement 2001.

BIJLAGE I

Samenstelling projectgroep

Mw drs M.M. Bloemhard	inspecteur primair onderwijs
Mw dr A.H. Corporaal	coördinerend inspecteur (projectleider)
Dr W.J.C.M. van de Grift	stafinspecteur (auteur)
Dr R. de Jong	wetenschappelijk medewerker (auteur)
U.W. Keijser	inspecteur primair onderwijs
Mw drs A.C. Lassing-van Midden	inspecteur primair onderwijs
Mw drs J.F. van Putten	inspecteur primair onderwijs
Mw drs M.J.B Wilmer	inspecteur primair onderwijs
Mw drs S. Amatsakio	inhoudelijk medewerker coördinerend inspecteur (secretaris)

BIJLAGE II

Gemiddelde groeps grootte mei 1995 - 2001

Tabel I. Gemiddeld aantal leerlingen per groep (de groep en niet de school is de eenheid van analyse) (mei 2001: n = 448)

peildatum	mei				
	1995	1998	1999	2000	2001
Groep 1	26.1	23.9	24.8	24.2	22.9
Groep 2	26.2	22.2	25.0	24.2	22.7
Groep 1 / 2	29.0	26.9	26.5	26.5	25.4
groep 3	23.7	23.0	23.6	22.8	22.6
combinatie met groep 3	23.7	23.2	22.9	24.9	22.8 ²
groep 4	25.3	24.3	24.9	24.9	23.7
combinaties in onderbouw	24.9	24.9	24.6	25.4	23.8 ³
onderbouw gemiddeld	26.3	24.6	25.1	25.0	23.9
groep 5	25.2	24.5	25.4	25.9	24.7
groep 6	24.8	25.0	26.3	26.0	24.5
groep 7	25.0	25.3	26.0	25.9	25.0
groep 8	24.9	24.3	25.5	25.1	24.6
combinaties in bovenbouw	24.9	25.5	25.5	26.5	24.6 ⁴
bovenbouw gemiddeld	25.0	25.0	25.7	25.6	24.4
totaal gemiddeld	25.7	24.7	25.4	25.2	24.2

² Groepsaanduidingen: 1/2/3, 1/3, 2/3

³ Groepsaanduidingen: 1/2//3/4, 2/3/4, 3/4, 3/5, 3/4/5, 4/5, 3/4/5/6, 2/4

⁴ Groepsaanduidingen: 3/6, 3/4/5/6/7/8, 4/6, 4/5/6, 4/5/6/7, 4/5/6/7, 4/5/6/8, 4/5/6/7/8, 5/7, 5/6/7, 5/6/7/8, 6/7, 6/8, 6/7/8, 7/8, 5/7/8, 4/6/7

BIJLAGE III

Gemiddelde groeps grootte oktober 1994 - 2001

Tabel II. Gemiddeld aantal leerlingen per groep (de groep en niet de school is de eenheid van analyse)(oktober 2001: n = 336)

peildatum	oktober					
	1994	1997	1998	1999	2000	2001
groep 1	19.4	19.5	18.7	18.2	17.5	19.2
groep 2	24.7	22.7	23.6	22.8	22.0	22.3
groep 1 / 2	23.7	22.4	22.3	22.1	21.4	21.4
groep 3	23.3	23.0	23.2	23.0	22.2	21.4
combinatie met groep 3	20.2	22.1	21.6	21.8	19.3	21.3 ⁵
groep 4	25.4	24.7	24.9	24.7	23.8	23.8
combinaties in onderbouw	24.8	24.7	23.4	24.7	23.7	23.2 ⁶
onderbouw gemiddeld	23.7	22.9	22.7	22.5	21.9	21.9
groep 5	25.3	24.9	26.0	25.7	24.9	24.2
groep 6	25.0	25.6	26.3	26.0	25.2	24.5
groep 7	25.2	25.6	26.3	26.0	25.4	25.5
groep 8	25.0	24.5	25.6	25.5	24.8	24.8
combinaties in bovenbouw	24.9	25.2	25.4	25.5	25.2	25.1 ⁷
bovenbouw gemiddeld	25.0	25.1	25.8	25.7	25.1	24.8
totaal gemiddeld	24.3	23.8	25.2	24.0	23.3	23.2

⁵ Groepsaanduidingen: 1/3, 1/3, 2/3

⁶ Groepsaanduidingen: 1/3/4, 2/3/4, 3/4, 3/5, 3/4/5, 4/5, 3/4/5/6, 2/4, 1/2/3/4/5, 4/7, 1/2/3/6/7/8

⁷ Groepsaanduidingen: 3/6, 3/4/5/6/7/8, 4/6, 4/5/6, 4/5/6/7, 4/5/6/7, 4/5/6/8, 4/5/6/7/8, 5/7, 5/6/7, 5/6/7/8, 6/7, 6/8, 6/7/8, 7/8, 5/7/8, 4/6/7